

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ З УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

PECULIARITIES OF IMPLEMENTING THE POLICY OF STRENGTHENING THE NATIONAL AND CIVIC IDENTITY IN UKRAINE IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES

Горло Н.В.,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0003-0872-9333

У статті охарактеризовано значення національної та громадянської ідентичності для консолідації суспільства й національної безпеки українців у складних умовах сьогодення. Наголошено, що з позиції конструктивізму ідентичність піддається конструюванню в процесі реалізації політики ідентичності. Акцентовано увагу на впливі націоналізму на політику ідентичності, на основі концепції М. Білліга розкрито значення так званого «банального націоналізму» для забезпечення процесу повсякденного відтворення національної держави.

Обґрунтовано, що провідним суб'єктом політики ідентичності має бути держава, яка визначає основні засади формування національної та громадянської ідентичності з огляду на контекстуальні умови й виклики, а до її реалізації мають долучатися органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства. Проаналізовано результати соціологічних опитувань, які засвідчують досить високий рівень національної та громадянської самоідентифікації українців і позитивну динаміку змін.

Проаналізовано низку нормативно-правових актів, прийнятих в Україні у 2023 і 2024 роках, які унормовують проведення політики щодо формування національної та громадянської ідентичності. Окреслено основні напрями політики ідентичності, серед яких – реалізація єдиної державної інформаційно-просвітницької політики й підвищення рівня медіаграмотності населення, що набуває особливо вагомого значення в умовах російсько-української війни; популяризація історії України й створення просвітницьких проєктів; підготовка фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності тощо.

Політику з утвердження національної та громадянської ідентичності розглянуто в контексті формування регіональної й локальної ідентичностей і наголошено на необхідності консолідованих дій суб'єктів на державному, регіональному та локальному рівнях у реалізації політики ідентичності згідно із засадами, визначеними державою.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, політика ідентичності, націоналізм, національно-патріотичне виховання, російсько-українська війна.

The paper characterizes the importance of national and civic identity for the consolidation of society and national security of Ukrainians under the current challenging conditions. It is emphasized that from the position of constructivism, identity can be formed in the process of implementing the identity policy. Attention is drawn to the influence of nationalism on the identity policy, and on the basis of M. Billig's concept, the importance of the so-called "banal nationalism" for ensuring the process of everyday reproduction of the national state is revealed.

It is substantiated that the leading subject of the identity policy should be the state, which determines the main principles of the formation of national and civic identity taking into account contextual conditions and challenges, and local self-government bodies and civil society institutions should be involved in its implementation. The results of opinion polls are analyzed, which indicate a fairly high level of national and civic self-identification of Ukrainians and a positive dynamics of changes.

A number of regulatory legal acts adopted in Ukraine in 2023 and 2024, which govern the implementation of a policy on the formation of national and civic identity, are analyzed. The main directions of the identity policy are outlined, including the implementation of a unified state outreach and awareness-raising policy and increasing the level of media literacy of the population, which gains particular importance in the conditions of the Russian-Ukrainian war; popularization of the history of Ukraine and creation of educational projects; training of specialists in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity, etc.

The policy of strengthening national and civic identity is considered in the context of the formation of regional and local identities and the need for consolidated actions of subjects at the state, regional and local levels in implementing the identity policy in accordance with the principles defined by the state is emphasized.

Key words: national identity, civic identity, identity policy, nationalism, national-patriotic education, Russian-Ukrainian war.

Вступ. Проблематика національної та громадянської ідентичності не втрачає своєї актуальності як для фундаментальної науки, так і для потреб практики в контексті державотворення, формування політичної нації й забезпечення національної стійкості. Незадовільний стан державної політики, яка спрямована на формування національної та громадянської ідентичності,

неминуче позначається на соціальній стабільності й здатності суспільства долати внутрішні виклики й протистояти зовнішнім загрозам. Збройна агресія росії проти України поставила питання про збереження України як суверенної держави і стала викликом для української нації. Саме тому єдність суспільства, що ґрунтується на спільній ідентичності, є одним із чинників національної стійкості, отже, цілеспрямована й систематична політика держави, спрямована на формування національної та громадянської ідентичності, є життєво важливою для суспільства.

Вагомі напрацювання в напрямі вивчення ідентичностей і специфіки її формування належать закордонним науковцям: Б. Андерсену, Р. Брубейкеру, Е. Гелнеру, М. Кастельсу, Ш. Муфф, Е. Сміту й іншим. Серед українських науковців ґрунтовні розвідки в цьому напрямі мають Т. Бевз, М. Кармазіна, Л. Нагорна, Т. Панченко, Н. Пашина, Т. Самчук, Ю. Тищенко й інші. У публікаціях, що вийшли в період повномасштабної війни росії проти України, науковці продовжують традицію вивчати ідентичності з урахуванням нових викликів. Наприклад, О. Кіндратець і Т. Сергієнко (2023) розглядають національну ідентичність як умову збереження та зміцнення державного суверенітету й аналізують особливості формування ідентичності українців через сприйняття образів «чужого», «іншого» й «свого» в умовах гібридної війни в Україні. Велике коло праць інших науковців засвідчує стабільний інтерес до теми та її актуальність для політичної практики.

З огляду на мінливість просторово-часового контексту, у якому формується чи трансформується національна та громадянська ідентичність, її дослідження завжди залишатиметься на часі. Найбільшим викликом для українського суспільства стала російсько-українська війна, і саме в період її активної фази, пов'язаної з повномасштабним вторгненням рф, українська влада приймає низку рішень, які передбачають активізацію політики щодо формування національної та громадянської ідентичності. Це спонукає вкотре осмислити важливість політики ідентичності для держави й суспільства та визначити особливості її реалізації в умовах війни.

Мета статті полягає в аналізі стану політики ідентичності, спрямованої на формування національної та громадянської ідентичності, яка здійснюється в Україні на сучасному етапі.

Результати дослідження. На думку Р.Т. Форда, «ідентичності не передують політиці, вони є продуктом політики» [1, р. 53]. Саме таким витвором, певним продуктом з погляду конструктивістської парадигми є всі ідентичності, які піддаються конструюванню, переформатуванню й коригуванню. Не є винятком і національна та громадянська ідентичності, які взаємопов'язані, оскільки оби-

два види ідентичності позначають стійке усвідомлення індивідом своєї належності до нації й українського народу, зв'язку з українським громадянським суспільством, а українська нація якраз виступає як політична нація, тобто одержавлена спільнота.

Конструювання ідентичностей відбувається в процесі реалізації політики ідентичності. К.Р. Хейворд і Р. Ватсон тлумачать політику ідентичності як таку, що здатна мобілізувати людей, а індивіди визначають свій досвід, свої політичні проблеми та свої цілі з огляду на благо тієї групи, з якою себе ідентифікують [2, р. 9]. Н. Пашина розуміє політику ідентичності як систему заходів і дій суб'єктів політичного процесу, спрямовану на формування колективної ідентичності, що передбачає позиціонування певних цілей і цінностей, визначення сутності «Ми» й маркування «Іншого» [3, с. 90]. Слушним є зауваження М. Розумного, що політика ідентичності не формує націю, тому що виникає як надбудова до вже прийнятого членами спільноти рішення про те, щоб «бути разом» [4, с. 4].

Доцільно наголосити на тому, що політика ідентичності формується в дискурсі, є наслідком боротьби різних наративів. Наприклад, Я. Сичова пропонує розглядати політику національної ідентичності як поле, на якому відбувається боротьба дискурсів за панування над свідомістю групи [5, с. 17]. Саме тому основним суб'єктом політики національної ідентичності є держава, яка формує та коригує національну ідентичність з огляду на контекстуальні умови й виклики. К.Р. Хейворд і Р. Ватсон уважають, що держави не зважають на індивідуальні інтереси, натомість вони формують спосіб життя людей і визначають способи організації політичних дій. Питання політичної теорії полягає не в тому, чи повинні держави втручатися в конституювання ідентичності, а в тому, як саме вони мають це робити [2, р. 10].

Безумовно, не тільки держава є суб'єктом політики ідентичності, її можуть реалізувати й інші актори, тим більше якщо вона є результатом дискурсної комунікації. Проте Н. Пашина зауважує, що розширення числа суб'єктів, які долучені до колективного конструювання ідентичностей і пропонують свої варіанти суспільних цінностей і цілей розвитку, послаблюють домінуючу роль держави й ускладнюють процес боротьби за ідентичність [3, с. 89]. На нашу думку, у демократичному суспільстві до реалізації політики ідентичності повинні долучатися різні суб'єкти, але всі мають працювати в одному векторі, який задає саме держава. Головне, щоб політику ідентичності не реалізовувала через інформаційний вплив на населення країни інша держава, адже там, де є вакуум, неминуче з'явиться інший суб'єкт впливу, який просуватиме свої наративи.

Говорячи про важливість формування політичної нації, національної та громадянської ідентичності й реалізації політики ідентичності, дослідники часто забувають про націоналізм. Але, як влучно висловився М. Білліг, у цьому стосунку «...націоналізм – це не зникаючий острівець, який збирається подолати припливний потік інтернаціоналізму. Він залишається домінуючою політичною ідеологією сьогодення, яка визначає, яку політику варто серйозно практикувати, а яку можна лише несерйозно уявити» [6]. У період національно-визвольних змагань українського народу націоналізм виконав важливу державотворчу функцію, разом із тим його роль не зменшилася й до сьогодні. М. Білліг запропонував поняття «банальний націоналізм», яке доцільно застосовувати до процесів, часто непомічених, за допомогою яких усталені національні держави відтворюються день у день. На його думку, процеси відтворення національної держави відрізняються від процесів, пов'язаних із виробництвом або створенням національної держави [6]. Саме в такому контексті «банальний націоналізм» надзвичайно важливий і в сьогоденні України, а особливо в період російсько-української війни. За словами В. В'ятровича, український націоналізм, крім традиційної функції збереження української ідентичності, в умовах ідейної війни додатково ще виконує функцію протистояння російській ідеології, адже здатний мобілізувати українців на боротьбу, залучати підтримку союзників, визначати бачення світу після перемоги [7]. Безумовно, рівень національної та громадянської свідомості зростає в кризові моменти буття народу, що продемонстрували українці під час Помаранчевої революції та Революції гідності, а також в умовах повномасштабної війни. В. В'ятрович наголошує, що рівень спротиву залежить від рівня національної свідомості [7]. У ці часи потужно зростає й рівень дієвого патріотизму.

Власне, результати соціологічних опитувань показують стабільно високий рівень національної та громадянської ідентичності українців. Звернемо увагу на динаміку змін громадянської ідентичності (за даними Інституту соціології НАН України), яка зафіксована у 1992 році й у період від 2000 року й до сьогодні. За цей час громадянська ідентичність зросла з 45,6 % до 84,6 %. Під час соціологічного опитування, проведеного КМІС у серпні 2022 року, на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», яке вимірювало територіально-політичні ідентичності, 84,6 % опитаних обрали варіант «Громадянином України», натомість мешканцем села, району чи міста себе назвали 4,8 %, а мешканцем регіону (області чи кількох областей) – лише 1,3 % [8]. *Результати соціологічного опитування щодо ідентичностей українців, яке проводила соціологічна служба Цен-*

тру Разумкова в червні 2024 року, показують, що на запитання «Наскільки Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України?» 91 % опитаних відповіли, що «дуже пишаються» або «скоріше пишаються». До того ж від 2006 року суттєво зросла частка респондентів, які першочергово ототожнюють себе з Україною, – з 31 % до 53 %. Натомість змінилася локальна ідентичність, яка відображає зв'язок людини з містом чи селом: з 44 % до 28 %, також незначно змінилася частка тих, хто ідентифікує себе з регіоном (15 % і 13 %) [9].

Може виникнути враження, що національна та громадянська ідентичність і патріотизм здатні формуватися спонтанно, у контексті певних значущих подій, без впливу держави. Насправді ж конструювання ідентичностей і їх артикуляція є необхідними для держави. По-перше, це дає змогу, за М. Кастельсом, забезпечити легітимність влади. К. Голденштейн наголошує, що головною метою політики ідентичності, яка використовує символічні засоби, є створення динамічного, але стійкого суспільства, здатного формувати й підтримувати (стримувати) дієздатну державу [10, с. 154]. По-друге, значення національної та громадянської ідентичності зростає в кризових умовах буття народу, коли ці ідентичності здатні згуртувати суспільство. Безумовно, їх утвердження має базуватися на важливій ідеї. На думку О. Кіндратець і Т. Сергієнко, в основу державної політики формування національної ідентичності має бути покладена ідея незалежності, суверенітету й територіальної цілісності Української держави [11, с. 85].

Отже, на сучасному етапі українська влада посилює увагу до формування національної та громадянської ідентичності, які є запорукою національної безпеки й стійкості українців. Ця діяльність держави унормовується такими нормативно-правовими актами, як Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023 р.), Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2023 р.), Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (2024 р.).

Звернемося до обґрунтування необхідності реалізації політики ідентичності в українському законодавстві. У Державній цільовій соціальній програмі з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року позначені виклики, які впливають на ідентичності, серед них – збройна агресія росії проти України, тимчасова окупація частини території України, демографічна криза, епідемічна ситуація, проблеми в галузях освіти, науки

й культури та відсутність єдиної системи національно-патріотичного виховання в регіонах. Зазначено, що ці виклики деструктивно позначаються на єдності українського суспільства, розвитку демократії та зумовлюють суперечності соціокультурного й регіонального характеру [12].

У Концепції позначені три варіанти проведення політики формування національної та громадянської ідентичності, з яких перший варіант передбачає мінімальне втручання в процес з боку держави, другий варіант полягає в реалізації політики ідентичності за принципом управлінської вертикалі: центральний орган виконавчої влади – місцеві органи виконавчої влади – цільова аудиторія. Однак при цьому в процесі не задіяні заклади освіти й заклади культури. Найбільш оптимальним визнано третій варіант, який передбачає реалізацію загальнодержавної політики щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності завдяки зусиллям багатьох суб'єктів: центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, населення, міжнародних партнерів [12].

Змістовно політика ідентичності є органічною складником і супутником інших політик: етнопатріотичної, соціально-економічної, культурної, освітньої, мовної, а також політики історичної пам'яті. Політика держави щодо формуванню національної та громадянської ідентичності передбачає проведення низки заходів у таких напрямках, як національно-патріотичне виховання, складниками якого є створення й поширення українськомовного інформаційного та культурного продукту, популяризація історії України, її культурної спадщини, зокрема знань про видатних українців. Важливим в умовах інформаційної війни є розвінчування ворожих наративів і міфів. На особливу увагу заслуговує розроблення заходів щодо когнітивної деокупації населення звільнених територій. Зауважимо, що у 2022 році оновлена Концепція національного патріотичного виховання в системі освіти України, у якій зазначено, що метою національно-патріотичного виховання в тому числі є утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності, а одним із принципів є здатність зберігати свою національну ідентичність, пишатися належністю до українського народу, брати участь у розбудові й захисті своєї держави [13]. Звернемо увагу на те, що національно-патріотичне виховання, орієнтоване на молодь, у незалежній Україні завжди проводилося на належному рівні, закріплене певними нормативними актами, натомість реалізація цілеспрямованої політики формування національної та громадянської ідентичності, складовою частиною якої є національно-патріотичне виховання,

почалася тільки в період повномасштабного російського вторгнення.

Важливим складником політики ідентичності є військово-патріотичне виховання, яке набуває широкого контексту: формування оборонної свідомості й популяризація військової служби, а також підготовка громадян до національного спротиву. Ще один напрям – громадянська освіта – передбачає формування активної життєвої й свідомої громадянської позиції індивіда. Для цього планується підвищення рівня поінформованості громадян про сутність держави й демократії, а також розвиток критичного мислення й медіаграмотності.

Особливістю сучасної політики ідентичності є акцентування на формуванні системи якісного кадрового забезпечення. Зокрема, законодавство передбачає підготовку фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, які працюватимуть як у закладах освіти, так і період реінтеграції проводитимуть роботу з населенням, яке проживало на тимчасово окупованих територіях.

Звісно, говорити про результати зарано, оскільки запланований термін для реалізації усіх заходів – 2024–2028 роки. У підсумку очікується збільшення частки громадян, які пишатимуться своїм українським походженням і/або громадянством (до 75 %); зростання частки громадян, які, за даними соціологічних опитувань, володіють і спілкуються українською мовою в повсякденні (до 80 %); підвищення рівня медіакультури населення тощо [12].

Заходи щодо досягнення запланованих цілей уже почали реалізовувати. Наведемо такий приклад: у межах Програми «Спільнодія», яку виконує Фонд «Східна Європа» за фінансової підтримки Європейського Союзу, розроблено курс «Єдина Україна: становлення української нації», який покликаний вплинути на свідомість людей задля подолання постколоніальних і посттоталітарних наслідків. Курс розраховано на вчителів історії, фахівців з виховної роботи, громадських і волонтерських організацій, які залучені до реалізації проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності [14].

Не оминемо увагою питання про формування в Україні таких просторово-територіальних ідентичностей, як локальні й регіональні. Досвід України засвідчує, що активізація місцевих і регіональних еліт у реалізації місцевих «політик ідентичностей» за умови недостатньої уваги держави до формування національної та громадянської ідентичності створює передумови для виникнення дезінтеграційних настроїв і навіть може спричинити посилення впливу інших держав. Саме тому вважаємо, що держава має сформувати цілісну багаторівневу систему політик

просторово-територіальних ідентичностей, яка б сприяла впровадженню в свідомість представників територіальних спільнот несуперечливих цінностей, установок та орієнтацій. Це потребує розроблення механізму узгодження дій суб'єктів на державному, регіональному й локальному рівнях [15]. Власне, нова політика ідентичності враховує уроки минулого, поєднує зусилля влади на всіх рівнях управління.

Висновки. Отже, політика ідентичності повинна бути однією з пріоритетних у державі й проводитися цілеспрямовано та систематично, адже від неї залежить здатність суспільства протистояти внутрішнім викликам і зовнішнім загрозам. Величезним викликом для українського суспільства стала російсько-українська війна, у тому числі окупація частини території України, що створює загрозу для існування нації як такої. До того ж в умовах війни поглиблюються внутрішні мовні й культурні протиріччя, відповідно, зростає запит до держави щодо врегулювання конфліктів.

Основний вектор політики ідентичності має задавати держава, яка долучає до реалізації політики ідентичності інших суб'єктів, зацікавлених

у стабільності суспільства. Виокремимо особливості політики ідентичності на сучасному етапі: 1) реалізація самої політики в умовах війни є унікальною, оскільки раніше ці заходи не були цілеспрямованими та систематичними. Так, у закладах освіти в Україні завжди проводилося потужне національно-патріотичне виховання, але саме виклики, з якими стикнулася Україна в останнє десятиліття, спонукали до запровадження політики ідентичності на державному рівні; 2) неможливість застосувати досвід інших держав, оскільки саме український досвід унікальний; 3) формування національної та громадянської ідентичності відбувається завдяки долученню до процесу різних суб'єктів; 4) комплексний характер заходів – національно- та військово-патріотичне виховання, а також громадянська освіта; 5) визнається важливою підготовка кадрів, які будуть спеціалізуватися на формуванні національної та громадянської ідентичності. Уважаємо, що унормування політики ідентичності щодо формування й утвердження національної та громадянської ідентичності й визнання її важливості дасть змогу подолати всі виклики й посилить стійкість українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ford R.T. Political Identity as Identity Politics. *Harvard Journal of the Legal Left*. 2005. Vol. 1. № 53. P. 53–57. URL: <https://journals.law.harvard.edu/legalleft/wp-content/uploads/sites/81/2015/09/1UNB053-Ford.pdf>.
2. Hayward C.R., Watson R. Identity and Political Theory. *Washington University Journal of Law and Policy*. 2010. Vol. 33. P. 9–41. URL: https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=law_journal_law_policy.
3. Пашина Н.П. Політика ідентичності: сутність та функції. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»*. 2015. Вип. 17. С. 88–93.
4. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації : наукова доповідь / підготував М.М. Розумний ; НІСД. Київ, 2011. 23 с.
5. Сичова Я.А. Ідентичність і політика ідентичності: концептуалізація феноменів крізь призму конструктивізму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2021. Вип. 40. С. 14–20. URL: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-02>.
6. Billig M. Banal nationalism and the imagining of politic. 2017. URL: <https://core.ac.uk/reader/288370360>.
7. В'ятрович В. Чому український націоналізм – це те, що потрібно Україні та світу? *Українська правда*. 18 червня 2022. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/62adab06bf3d4/>.
8. Показники національно-громадянської української ідентичності. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>.
9. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). *Разумков Центр*. 24 липня 2024 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.
10. Голденштейн К.О. Символічні засоби формування політики ідентичності. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 150–156.
11. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія»*. 2023. Вип. 35–36. С. 78–89.
12. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 2024 року № 864. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text>.
13. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. URL: <https://mon.gov.ua/>

npa/pro-deyaki-pitannya-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-zakladah-osviti-ukrayini-ta-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-16062015-641.

14. Бідний М. Формування української національної та громадянської ідентичності – пріоритет держави. *Укрінформ*. 22.11.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3790100-formuvanna-ukrainskoi-nacionalnoi-ta-gromadanskoj-identichnosti-prioritet-derzavi.html>.
15. Горло Н.В. Особливості реалізації багаторівневої системи політик ідентичностей у просторово-територіальному вимірі. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 47–51.

REFERENCES:

1. Ford, R.T. (2005). Political Identity as Identity Politics. *Harvard Journal of the Legal Left*, 1 (53), 53–57. Retrieved from <https://journals.law.harvard.edu/legaleft/wp-content/uploads/sites/81/2015/09/1UNB053-Ford.pdf>.
2. Hayward, C.R., & Watson, R. (2010). Identity and Political Theory. *Washington University Journal of Law and Policy*, 33, 9–41 Retrieved from https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1064&context=law_journal_law_policy.
3. Pashyna, N.P. (2015). Polityka identychnosti: sutnist ta funktsii. [Identity policy: essence and functions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 17, 88–93 [in Ukrainian].
4. Polityka identychnosti: osnovni zavdannia ta mekhanizmy realizatsii (2011). Naukova dopovid. [Identity policy: main tasks and implementation mechanisms. Scientific report]. Pidhotuvav M. M. Rozumnyi ; NISD. Kyiv. 23 p. [in Ukrainian].
5. Sychova, Ya. (2021). Identychnist i polityka identychnosti: kontseptualizatsiia fenomeniv kriz pryzmu konstruktivizmu. [Identity and Identity Politics: Conceptualization of Phenomena Through the Prism of Constructivism]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, serii "Pytannia politolohii"*, 40, 14–20. Retrieved from <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2021-40-02> [in Ukrainian].
6. Billig, M. (2017). Banal nationalism and the imagining of politic. Retrieved from <https://core.ac.uk/reader/288370360>.
7. Viatrovych, V. (2022, June 18). Chomu ukraïnskyi natsionalizm – tse te, shcho potribno Ukraini ta svitu? [Why is Ukrainian nationalism what Ukraine and the world need?]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/62adab06bf3d4/> [in Ukrainian].
8. Kyivskyi mizhnarodnyi instytut sotsiolohii (2022). Pokaznyky natsionalno-hromadianskoj ukrainskoj identychnosti. [Indicators of national and civic Ukrainian identity]. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> [in Ukrainian].
9. Razumkov Tsent (2024, July 24). Identychnist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin (cherven 2024 r.). [Identity of Ukrainian citizens: trends of changes (June 2024)]. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> [in Ukrainian].
10. Goldenstein, K. (2024). Symvolichni zasoby formuvannia polityky identychnosti. [Symbolic means of forming identity policy]. *Politychne zhyttia*, 2, 150–156 [in Ukrainian].
11. Kindratets O., & Sergiienko T. (2023). Natsionalna identychnist yak umova zberezhenia ta zmitsnennia derzhavnoho suverenitetu. [National identity as a condition for the preservation and strengthening of state sovereignty]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istoriia. Politolohiia*, 35–36, 78–89 [in Ukrainian].
12. Derzhavna tsilova sotsialna prohrama z utverdzhennia ukrainskoj natsionalnoi ta hromadianskoj identychnosti na period do 2028 roku (2024, July 30): Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy № 864. [State Targeted Social Program for Strengthening Ukrainian National and Civic Identity for the Period Until 2028: Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 864 (2024, July30)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Pro deiaki pytannia natsionalno-patriotichnogo vykhovannia v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannia takym, shcho vtrativ chinnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641. [On some issues of national and patriotic education in educational institutions of Ukraine and repealing the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 641 dated 16 June 2015]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/npa/pro-deyaki-pitannya-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-v-zakladah-osviti-ukrayini-ta-viznannya-takim-sho-vtrativ-chinnist-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-16062015-641> [in Ukrainian].
14. Bidnyi, M. (2023, June 22). Formuvannia ukrainskoj natsionalnoi ta hromadianskoj identychnosti – priorytet derzhavy. [Formation of Ukrainian national and civil identity is a priority of the state]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3790100-formuvanna-ukrainskoi-nacionalnoi-ta-gromadanskoj-identichnosti-prioritet-derzavi.html> [in Ukrainian].
15. Horlo, N. (2023). Osoblyvosti realizatsii bahatorivnevoi systemy polityk identychnosti u prostоровo-terytorialnomu vymiri. [Peculiarities of implementing a multilevel system of identity politics in the spatial and territorial dimension]. *Rehionalni studii*, 32, 47–51 [in Ukrainian].